UOT 930.85

DOI: 10.25045/ASUCAAI.2025.65

MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASI VƏ RƏQƏMSALLAŞMA

Günel İbrahimova Bəhruz qızı
Müəllim
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Bakı, Azərbaycan
gunel_elili@mail.ru

Xülasə

Mədəni irs, bir cəmiyyətin tarixi, mədəniyyəti və dəyərləri ilə bağlı olan irsidir. Hər bir xalqın özünəməxsus mədəni irsi var və bu irs əsrlər boyu formalaşaraq indiki dövrə qədər gəlib çatıb. Bu irsin qorunması, həm gələcək nəsillərə, həm də müasir dövrün insanlarına mədəniyyətin zənginliyini təqdim etmək baxımından əhəmiyyətlidir. Lakin müasir texnologiyalar və qlobal inkişafın gətirdiyi yeni çağırışlarla mədəni irsin qorunması çətinləşir. Bu mövzuda rəqəmsallaşma, həm qoruma prosesində, həm də mədəni irsin yayılması və təqdim edilməsində mühüm bir rol oynayır.

Gunel Ibrahimova

Cultural Heritage Preservation and Digitization

Abstract

Cultural heritage is the heritage associated with the history, culture and values of a society. Every nation has its own unique cultural heritage, and this heritage has been formed over centuries and has reached the present day. The preservation of this heritage is important in terms of presenting the richness of culture to both future generations and people of the modern era. However, the preservation of cultural heritage is becoming more difficult with the new challenges brought by modern technologies and global development. In this regard, digitalization plays an important role both in the preservation process and in the dissemination and presentation of cultural heritage.

Гюнель Ибрагимова

Сохранение и оцифровка культурного наследия

Аннотация

Культурное наследие – это наследие, связанное с историей, культурой и ценностями общества. У каждого народа есть свое уникальное культурное наследие, которое формировалось веками и сохранилось до наших дней. Сохранение этого наследия важно с точки зрения представления богатства культуры как будущим поколениям, так и людям современной эпохи. Однако защита культурного наследия становится все более сложной задачей из-за новых вызовов, вызванных современными технологиями и глобальным развитием. В этом отношении оцифровка играет важную роль как в процессе сохранения, так и в распространении и презентации культурного наследия.

Açar sözlər: Rəqəmsallaşma, folklor, inteqrasiya, mədəniyyət, mədəniyyətlərarası dialoq, konservasiya, mədəni irs.

Keywords: Digitization, Folklore, Integration, Culture, Intercultural Dialogue, Conservation, Cultural Heritage.

Ключевые слова: Оцифровка, фольклор, интеграция, культура, межкультурный диалог, сохранение, культурное наследие

Mədəni irs hər bir xalqın tarixi yaddaşını və kimliyini əks etdirən ən dəyərli sərvətlərdən biridir. Tarixi abidələr, sənət əsərləri, əlyazmalar, musiqi və folklor nümunələri nəsildən-nəslə ötürülən mədəni dəyərlərin əsasını təşkil edir. Lakin zamanla bu irs təbii fəlakətlər, müharibələr, iqlim dəyişikliyi və insan fəaliyyəti səbəbindən məhv olma riski ilə üzləşir. Bu baxımdan, süni intellekt və rəqəmsal texnologiyalar mədəni irsin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması üçün mühüm vasitə kimi çıxış edir. Süni intellektin imkanları ilə mədəni irs rəqəmsal formatda saxlanılır, araşdırılır və dünya ictimaiyyətinə təqdim olunur.

Qloballaşma və texnoloji inkişaf şəraitində mədəni sərvətlərin qorunub saxlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün bir çox görməli yerlər təbii amillər, urbanizasiya və insan fəaliyyəti səbəbindən məhv olmaq təhlükəsi altındadır. [Məmmədov, T., 2011, səh 37]. Məhz bu səbəbdən tarixi abidələrin qorunması üçün təsirli tədbirlərin axtarışı xüsusilə aktualdır. Mədəni irs, bir millətin kimliyini, tarixini və ənənələrini əks etdirir. O, həm material (arxitektura, sənət əsərləri, arxeoloji tapıntılar), həm də qeyri-material (dil, musiqi, folklor, mərasimlər) şəkildə mövcud olur. Mədəni irsin qorunması, yalnız bir xalqın öz mədəniyyətinə sahib çıxması baxımından vacib deyil, eyni zamanda ümumbəşəri mirasın saxlanılması üçün önəmlidir.

Qoruma yalnız fiziki mühafizə ilə məhdudlaşmır. Həm də mədəni irsin həyatın müxtəlif sahələrində aktiv şəkildə istifadə olunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi vacibdir. Bu prosesdə dövlətin və beynəlxalq təşkilatların rolu əhəmiyyətlidir. UNESCO-nun "Dünya Mədəni İrs Siyahısı" kimi təşəbbüsləri, bu irsin qorunması üçün bir çərçivə təqdim edir və beynəlxalq əməkdaşlığın önəmini vurğulayır.

Mədəni irs, zamanla və mühitin təsiri ilə təbii olaraq zədələnə bilər. Məsələn, qədim sənət əsərləri, kitablar və abidələr nəsillər boyu təbiətin, iqlim dəyişikliklərinin və insan faktoru səbəbindən zədələnə bilər [Əliyev, A., 2013, s. 29]. Rəqəmsal mühafizə, bu obyektlərin dəqiq surətlərinin yaradılmasını və mühafizəsini təmin edir. Rəqəmsallaşma, informasiya və məlumatların rəqəmsal formatda saxlanılması, qorunması və yayımlanması prosesidir. Bu texnologiyalar mədəni irsin qorunmasında bir sıra üstünlüklər təklif edir.

1. Fiziki zədələnmə riskinin azalması
2. Qlobal auditoriya üçün əlçatanlıq
3. İnteraktiv öyrənmə imkanları
4. Elmi tədqiqatların sürətləndirilməsi [Akbulut, H., 2015, s. 47].

Rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə mədəni irsin elementləri daha geniş auditoriyaya təqdim edilə bilər. Məsələn, muzeylər və arxivlər internet üzərindən təqdim edilə bilər, bu da mədəni irsin dünya miqyasında yayılmasını təmin edir. Buna misal olaraq göstərə bilərik Azərbaycan Xalça Muzeyi hansı ki, getmədən vizual olaraq gəzmək və orada göstərilən xalçaları analız etmək mümkündür [http://irs.gov.az/]. Bununla yanaşı Şirvanşahlar Sarayı (Bakı) – Bu tarixi saray kompleksinin 3D modelləri və virtual turları mövcuddur. Quba qəbiristanlığı – Quba qəbiristanlığındakı məzar daşları və abidələr də rəqəmsallaşdırılaraq onlayn təqdim edilir. Burada bir çox qədim yazı və xüsusilə, Şimali Azərbaycanla bağlı tarixi məlumatlar saxlanır. Qız Qalası (Bakı)

– Bakı şəhərinin simvollarından biri olan Qız Qalası. 3D modelləşdirmə və virtual turlar vasitəsilə bu tarixi məkanın ətrafını və strukturlarını araşdırmaq mümkündür. Gəmiqaya (Qobustan) – Qobustanda yerləşən, daş üzərindəki qədim rəsmlər və petroqliflər də rəqəmsal mühitə daşınmışdır. Bu abidələrin təfsilatlı şəkilləri və interaktiv təqdimatları mövcuddur. Xınalıq – Azərbaycanın dağlıq kəndlərindən biri olan Xınalıq kəndi və burada yerləşən qədim məkanlar da rəqəmsallaşdırılaraq internet üzərindən tədqiqata açılmışdır.

Mədəni irsin mühüm bir hissəsi olan folklor və musiqi nümunələri də süni intellektin köməyi ilə qorunur [Quliyev, R., 2015, səh. 75]. Səs tanıma və analiz texnologiyaları vasitəsilə köhnə audio yazılar bərpa olunur, təmizlənir və rəqəmsal formatda saxlanılır. Folklor nümunələrinin qorunması da süni intellektin diqqət mərkəzindədir. Süni intellekt müxtəlif xalqların folklorunu analiz edərək onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən edir. Bu yanaşma mədəniyyətlərarası dialoqu təşviq edir və müxtəlif xalqların irsini daha yaxşı başa düşməyə imkan verir.

Rəqəmsal texnologiyalar mədəni irsə qlobal əhatə imkanı verir. Bu, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün əhəmiyyətlidir, çünki bu ölkələrin mədəni irsi, texnoloji imkanlar ilə daha geniş auditoriyaya təqdim olunur və qorunur [Kılıç, D., 2019, s. 29]. Bununla da həmin ölkənin tanınması və turizmin inkişaf etməsinə şərait yaradır. Bir çox ölkə mədəni irsin rəqəmsallaşdırılmasında irəliləyiş əldə edib. Məsələn, İtaliya, Yunanıstan və Misir kimi qədim mədəniyyətlər öz arxitektura abidələrini, sənət əsərlərini və arxeoloji tapıntılarını rəqəmsal olaraq təhvil verməyə başlamışdır. [Doğan, A., 2016, səh 89]. Bu ölkələr, rəqəmsal arxivləşdirmə və virtual turlar vasitəsilə, mədəni irsini dünya ilə bölüşməkdədir. Azərbaycan Respublikası ölkəmizdə rəqəmsallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi, rəqəmsal transformasiyanın, data əsaslı rəqəmsal idarəetmənin, yaradıcı və innovativ cəmiyyətin formalaşdırılması, mədəni irs nümunələrinin qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə ötürülməsi naminə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 6 mart tarixli 1294 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət proqramlarının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi Qaydası”na uyğun olaraq, “Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin “e-Culture” rəqəmsal inkişaf strategiyası” (2024-2026-cı illər) hazırlanmış və Mədəniyyət Nazirliyi Kollegiyasının müvafiq Qərarı ilə təsdiq edilmişdir [Hüseynov, M., 2020, səh. 35].

Mədəni irsin bərpası və saxlanması üçün rəqəmsal modellər, hər hansı bir fiziki zədələnmə və ya itki halında, əsl əsərin dəqiq rəqəmsal surətini əldə etməyə kömək edir. Bu texnologiyalar, xüsusilə incəsənət əsərlərinin və əşyaların qorunmasında mühüm rol oynayır.

Mədəni irsin rəqəmsallaşdırılması, həm faydalı olsa da, bəzi çətinliklər də yaradır. İlk növbədə, rəqəmsallaşdırma prosesinin yüksək maliyyəti və uzunmüddətli bir iş olması bu sahədə qarşıya çıxan ən böyük problemlərdən biridir [Иванова, Т., 2011, c. 59]. Bəzi müvafiq texnologiyaların əldə edilməsi və istifadə edilməsi, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün böyük bir çətinlik ola bilər. Bundan başqa, rəqəmsal mühafizə məsələsi, xüsusən təhlükəsizlik baxımından nəzərə alınmalıdır. Mədəni irsin rəqəmsal surətləri qorunmalıdır, çünki məlumatların itirilməsi və ya sındırılması böyük bir mədəni itkiyə səbəb ola bilər. Rəqəmsal məlumatların qorunması üçün müasir şifrələmə texnologiyalarının tətbiqi və müvafiq hüquqi çərçivələrin yaradılması vacibdir.

Gələcəkdə süni intellektin daha da inkişaf edəcəyi nəzərə alınarsa, bu texnologiyanın mədəni irsin qorunmasına daha geniş imkanlar yaradacağı şübhəsizdir. Əsas məsələ bu imkanlardan düzgün istifadə edərək mədəniyyətimizin bəşəriyyət üçün dəyərli bir miras kimi saxlanılmasını təmin

etməkdir. Mədəni irs təkcə keçmişin xatirəsi deyil, cəmiyyətin və dövlətin inkişafına mühüm töhfədir [Yılmaz, H., 2014, səh. 82]. Mədəni irsin qorunub saxlanmasının əsas səbəbləri bunlardır: Tərbiyəvi dəyər. Yadigarların və adət-ənənələrin öyrənilməsi üfüqləri genişləndirir, mədəni savadlılığı inkişaf etdirir və təhsili təşviq edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

Azərbaycan dili

1. Məmmədov, T., 2011, Azərbaycan mədəni irsinin qorunması: nəzəri və praktik məsələlər, Bakı, Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
2. Əliyev, A., 2013, Rəqəmsal mühitdə mədəni irsin qorunması və bərpası, Bakı, Təhsil Nəşriyyatı.
3. Quliyev, R., 2015, Azərbaycan mədəni irsinin müasir dövrdə qorunması və rəqəmsallaşdırılması, Bakı, Nurlar Nəşriyyatı.
4. Hüseynov, M., 2020, Azərbaycanın mədəni irsi və onun mühafizəsi, Bakı, Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı.
5. Zeynalov, F., 2017, Mədəni irsin rəqəmsallaşdırılması: təcrübələr və perspektivlər, Bakı, Azərnəşr.

Türk dili

6. Yılmaz, H., 2014, Türk Kültürel Mirası ve Dijitalleşme, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları.
7. Arslan, E., 2012, Kültürel Mirasın Korunması ve Dijital Teknolojiler, Ankara, TCDD Yayınları.
8. Doğan, A., 2016, Dijital Miras ve Kültürel Koruma, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
9. Akbulut, H., 2015, Kültürel Mirasın Dijital Ortamda Korunması ve Paylaşılması, Ankara, Gazi Kitabevi.
10. Kılıç, D., 2019, Dijitalleşen Kültürel Miras: Yeni Bir Dönem, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Rus dili

11. Смирнова, Н., 2013, Цифровизация культурного наследия, Москва, Наука.
12. Иванова, Т., 2011, Сохранение культурного наследия в эпоху цифровых технологий, Санкт-Петербург, БХВ-Петербург.
13. Кузнецова, И., 2015, Цифровое сохранение и восстановление культурных объектов, Москва, РГУК.
14. Шмидт, В., 2017, Культурное наследие и цифровизация: проблемы и перспективы, Москва, Издательство МГУ.
15. Васильева, А., 2018, Цифровизация культурных памятников и их сохранение, Санкт-Петербург, ИКАР.

İnternet resurslar

16. Luvr muzeyinin rəsmi saytı. https://www.louvre.fr/visites-en (Müraciət tarixi: 31.03.2025)
17. Luvr muzeyinin rəsmi saytı. https://www.louvre.fr/visites-en-ligne/petitegalerie/saison2/#/petite_galerie_4/ (Müraciət tarixi: 29.03.2025)
18. The Culture and Art of Azerbaijan. A new virtual tour on the Hermitage website. https://www.hermitagemuseum.org/news/news_59_25?lng=en (Müraciət tarixi: 29.03.2025)
19. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin rəsmi saytı. https://culture.gov.az/az/activity/9 (Müraciət tarixi: 29.03.2025)
20. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidmətinin rəsmi saytı. http://irs.gov.az/ (Müraciət tarixi: 25.03.2025)